

Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom

Jelenleg a legszélesebb körben használt, 11. osztályosoknak szánt és Száray Miklós által jegyzett történelem tankönyvben mindössze két apró bejegyzés található a címben jelzett témakörben. Széchenyi gyakorlati tevékenységének ismertetésekor egy-egy sorban esik szó a Pesti Casino megalapításáról, mely szerint az egyesületet, az amúgy igen sokat utazó Széchenyi, angol mintára alapította 1827-ben.¹ Majd, öt oldallal később egy képaláírást követően egy igen átfogó kérdésre kellene a diákoknak válaszolniuk: „Milyen célok vezették Széchenyit a lóverseny és a kaszinó meghonosításakor?”² Nem lebecsülve a középiskolásokat, magam előtt látom a cinkos mosolyra húzott szájukat, amik azt harsogják, hogy szórakozni akart ez a gróf, amikor ezeket az intézményeket létrehozta. Széchenyi grófi mivolta és egyáltalán származása amúgy igen hangsúlyosan szerepel a szövegben, főként Wesselényi magyarságával és köznemesi voltával szembeállítva.

Az egyesületek tágabb témája a Társadalmi ismeretek középiskolásoknak című tankönyvben is előkerül. Itt egy rövid lapszéli kiemelt rész szól az angliai társaséletről, majd később a Polgári társasélet Magyarországon címmel olvashatnak a diákok egy szintén lapszéli cikket a témában. E két írás közül az első röviden, bár néhol kissé nehézkesen fogalmazva foglalja össze, amit a középiskolásoknak tudni érdemes a témáról. A szöveg szerint az intézményesülés egyben a klubok zárttá és merevvé válását is eredményezte. A 68. oldalon olvasható, meglehetősen rosszul megfogalmazott definíció szerint a klubokban „a felvételt bizottság bírálta el, a felvétel korlátozott (volt - E.G.), és merev szabályok kerültek kidolgozásra.”³ Ennek alapján a diákok egy elitista, túlszabályozott intézményről alkothatnak képet, mely angol mintára Széchenyi közvetítésével először Pesten jelent meg majd országszerte is elterjedt. Erre vonatkozóan két oldallal később olvasható kis jegyzet egy általános, jól értelmezhető tendenciát rajzol fel. A szemfüles középiskolásnak azonban nehézséget jelenthet, hogy hogyan értelmezze az 1848 előtt vagyis a rendi keretek között alakult egyesületeket, amikor a definíció szerint a polgári társadalomban alakultak csak ilyenek, mégpedig szabad és önkéntes társulás nyomán. Vagy, hogy ezek száma nem csak a polgári fejlődés indikátoraként, de egyben annak előmozdítójaként is értelmezhető. Talán ebben az esetben is a rövidítés kényszerének estek áldozataul a részletek, a szöveg némi ellentmondást hordoz és annak teljes megértéséhez mindenképpen további tanári magyarázat szükséges.

De miért is fontos a középiskolások számára, hogy tisztában legyenek a Pesti Casino, majd az ezt követő kaszinók és általában az egyesületek történelmi jelentőségével, a bennük rejlő lehetőségekkel? Nyilván evidencia, hogy a mai magyar társadalomban, a még mindig igen törékeny civil társadalmi kezdeményezések hazájában mennyire fontos lenne, hogy már az iskolában megértsék a fiatalok mi minden lehetett egy egyesület, milyen lehetőségek valósulhatnak meg egy egyesület keretein belül. Én magam a kaszinók hazai történetének kutatásában vagyok járatos s mint ilyen az alábbiakban szeretném megkönnyíteni a pedagógusok dolgát a téma megvilágításában. Vagyis abban, hogy hogyan mutassuk be a középiskolások számára az 1827-ben alakult Pesti Casinót és annak egyesületi életre gyakorolt hatását és nem utolsósorban azt, hogy mit is jelentett a kaszinózás 1945-ig bezárólag.

Egyesület és kaszinó

Ahhoz azonban, hogy az egyesületi élet e speciális szeletét el tudjuk helyezni a nagy egészen belül, nem árt a fentiekben idézett egyesület definíciónál egy cseppet korrektebb meghatározással élnünk.

A brit egyesületi élet legtapasztaltabb kutatója J. R. Morris az egyesületeket az aláírók demokráciáján alapuló szervezetnek nevezi, melynek tőkét a tagoktól szedik össze, a működtetők pedig az aláírók által választott tisztviselők.⁴ Morris kiemeli még, hogy az egyesületeken belüli egyenlőség csak elvi egyenlőség volt, mely a gyakorlatban nagymértékben csorbult. Kimutatható ugyanis — saját kutatási tapasztalatom is ezt támasztja alá — hogy a vezetés oligarchikusnak nevezhető, tehát a legvagyonosabbak és legbefolyásosabbak kaphattak pozíciókat mind a választmányokat mind a tisztikarokat tekintve.

A hazai viszonyokra vonatkozóan Pajkossy Gábor definícióját érdemes említeni, mely szerint az egyesület szabad és egyenlő polgárok önkéntes társulása, melyek egyéni kezdeményezésre, külföldi mintát követve jöttek létre, elvileg mindenki számára nyitva álltak és működésüket szabályok rögzítették. Az egyesületi mozgalom kezdetét Pajkossy a reformkorra teszi, bár megemlíti a 18. századi előzményeket és azok diszkontinuos voltát is. A tanulmány a reformkorban elszaporodó egyesületeket a rendi válaszfalak lebontásának színtereként is definiálja.⁵

Tóth Árpád tömör definíciója talán még a fentieknél is jobban összefoglalja számunkra, hogy mit is jelent az egyesület. E szerint az egyesületeket közhasznúnak tekintett célra, magánszemélyek, önként anyagi áldozatot hozva alapítják, melyek megfogalmazott szabályok szerint működnek, a hatóságok felügyelete alatt.⁶

A továbbiakban, hogy kézzel foghatóvá válhasson a diákok számára is, milyen nagyságú problémáról van szó, nem árt néhány statisztikai adatot is bemutatni. Országos egyesületi felmérés 1848 előtt nem készült Magyarországon, az erre vonatkozó adatokat Pajkossy Gábor későbbi statisztikák alapján becsülte meg. E szerint 1848-ban minimum ötszáz egyesület működött Magyarországon (háromnegyedük 1830 után alakult) és száz Erdélyben (fele 1840 után alakult). Magyarországon 170 településen oszlott meg ez az egyesületi tömeg, melyek többsége a városfejlődés élvonalába tartozott.

Az első országos összeírást 1862-ben a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottmánya végezte. Hunfalvy János „Magyarország különböző egyletei” címmel jelentette meg az felmérés eredményét, ahol megyénként sorolta fel az egyesületeket székhelyük, a tagok száma és az elnök neve feltüntetésével.⁷ A kimutatás szerint „*még sokkal többet társalgunk, mintsem cselekszünk, mert a társalgási egyletek száma majdnem felét teszi az összes egyletek számának.*”⁸ Az 579 működő egylet közül 264 volt társalgási egylet (ezen belül a kaszinók számát nem határozta meg).

A második országos egyesületi statisztikát már az önálló Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal készítette 1878-ban, amikor 3 995 egyesületet írtak össze (16 főcsoportba osztva őket), ebből 964 egyletet soroltak a társasegyletek közé, közülük 227 volt kaszinó (az összes ekkor létező egyesület 5,7 százaléka).⁹ A kaszinóknak összesen 24 303 tagjuk volt.¹⁰

A következő statisztikai felvétel 1932 végén indult meg a Központi Statisztikai Hivatalban, célja az egyesületek teljes és könnyen áttekinthető nyilvántartásának megteremtése volt. A munka sikeressége érdekében ekkor már belügyminiszteri rendelet kötelezte az egyesületeket az adatszolgáltatásra (117.100/1932/VIII.a.), mulasztás esetére pedig pénzbírságot helyeztek kilátásba (600 pengőig). A beérkezett adatokat (19 pontos részletes kérdőív formájában) összevetették a hivatalos kimutatásokkal és lajstromokkal, hogy a pontosság követelményének még inkább

megfeleljenek. Ezen kívül bekérték az egyesületek alapszabályát, költségvetését, zárszámadását, vagyonmérlegét és éves jelentését is. Az összegyűjtött adatokat kartotékrendszerűen írták össze, ami lehetővé tette a már megszűnt egyesületek törlését és az új alakulatok bevezetését is.¹¹ Az eredményeket, Budapest egyesületeit kivéve¹² nem közölték az 1878-as felvételhez hasonló részletességgel.¹³ De annyi bizonyos, hogy 1932-ben 14 365 egyesületet írtak össze a trianoni Magyarországon, melyeket tizenkét főcsoportba különítettek el. A társaskörök főcsoportján belül (3 807 egyesület) a kaszinók klubok együtt szerepelnek (915 egyesület), és ide tartoztak még az olvasókörök, gazdakörök (2 374 egyesület) valamint a legény és leányegyletek is (518 egyesület). 1932 végén a kaszinóknak és kluboknak 204 306 tagjuk volt.

A számokból is jól látszik tehát, hogy a magyar egyesületfejlődés virágkora a dualizmus idejére esett, ezen belül is a 19. század harmadik harmadára, amikor nem csak az egyesületi aktivitás nagysága volt jelentős, de az egyesületek változatossága is minden addigit felülmúlt. Magyarországon az egyesületi élet kezdetét a 19. sz. elejére szokás datálni. A reformkori tömeges alakulásoknak természetesen voltak halvány előzményei: lövészegyesületek, a diáktársaságok és a szabadkőművesség. A neoabszolutizmus idejének stagnálását követően a dualizmus új lehetőségeket teremtett a civil társadalmi szerveződések így az egyesületek számára is. A magyarországi egyesületek a 19. század utolsó harmadában éltek virágkorukat mind számukat, mind befolyásukat tekintve. A két világháború közötti időszakban számuk ugyan nőtt, de az ország anyagi és politikai viszonyainak változásával párhuzamosan egyre inkább leáldozott az egyesületi életnek. De térjünk vissza a kezdetekhez.

A Pesti Casino – Nemzeti Casino

Széchenyi feltételezhetően az 1815-ben alakult londoni United Service Club [14](#) helyi körülményekhez szabott másolatát kívánta létrehozni a Pesti Casino megalakításával. Széchenyi a célok, a berendezés stílusa és az időtöltés módja tekintetében ugyan igen pontosan kívánta lemásolni a szigetországi gyakorlatot, de az elnevezést nem kívánta átvenni. Viszota Gyula Széchenyi naplójegyzeteihez fűzött magyarázatai szerint a gróf 1814-1815-ben, olaszországi tartózkodása során, Cassiniben ismerte meg a kaszinó fogalmát.[15](#) A névválasztásról Széchenyi egy 1825-ben keletkezett feljegyzésében csak ennyit mondott: „Anstatt Clubb würde es Casino heissen.”[16](#) A Világban pedig csak ennyit ír: „mert valami nevének csakugyan kelle lenni, Casinónak kereszteltük.”[17](#) Feltehetően igaza van, mind a korabeli mind a mai történetírónak, amikor azt feltételezi, hogy Széchenyi a club elnevezést annak politikai felhangja miatt mellőzte,[18](#) vagyis az egyesület elnevezésével sem a francia forradalom politikai klubjainak, sem a jakobinus kluboknak az emlékét nem akarta a kormány elébe idézni.[19](#)

A casino fogalma az 1827-es alapítással ugyan bekerült a köztudatba, de még 1829-ben is időszerű volt, hogy magyarázatot adjanak eredetére és jelentésére. A kortárs cikkíró definíciója szerint „Casinónak hívjuk résszerint azon helyet, mellyben valamely külömvált társaság kedvtöltés véget össze-gyül, résszerint a társaságot magát.”[20](#) Még konkrétabban és a tagság összetételére is utalva így fogalmazott: „Így értünk Casino nevezet alatt most is olly külömvált társaságot vagy egyesületet, mellyet nemesebb örömmel való élés végett előkelő és válogatott személyek alkatnak.”[21](#)

De mégsem mondhatjuk azt, hogy a Pesti Casino megalapítása előtt nem létezett ilyen nevű egyesület az országban. A legújabb szakirodalomban Tóth Árpád utalt egy Budán, a 18. század végén, az uralkodó utasítására létesített kaszinóra,[22](#) mely 1787. decemberében nyitotta meg kapuit. Dávid Gyula adatai szerint 1824-ben Désen alakult Magyar Kaszinó,[23](#) saját kutatásaim során pedig egy brassói, feltehetően elfogadott statutumok nélkül működő kaszinó nyomára akadtam, 1826-ból. Ugyanitt Pajkossy Gábor egy szász kaszinót feltételezett, mint az ország első ilyen nevű alakulatát.[24](#)

Az előzmények sorában említendő következő alakulattal kevesebb a bizonytalanság, de nem emiatt különbözik alapvetően az eddig említettektől. Az 1825. októberében, az országgyűlés alatt alapított klub ugyan nem viselte a kaszinó nevet, mégis az alapító személye és a tagság feltételezett átfedései a Pesti Casino közvetlen elődjévé avatják.[25](#) Az egyesületet Széchenyi Károlyi Györggyel hozta létre és működtette közösen bérelt lakásukban.[26](#) A titkosrendőrök szerint az itt összegyűlő társaság elsősorban az országgyűlés tárgyalásait kívánta irányítani, és a nemzeti eszmét akarta életben tartani.[27](#)

Széchenyi a Pesti Casino megalakítására vonatkozó elképzeléseit kéziratos feljegyzéseiből, a titkos rendőri jelentésekből és a Világ lapjairól lehetséges rekonstruálni.[28](#) Ez utóbbi adja talán a legrészletesebb leírást Széchenyi elképzeléseiről és részben azok megvalósulásáról is, hiszen a Világ lapjain olvasható több, mint 150 oldal terjedelmű gondolat-sor már a kaszinó megnyitása után keletkezett.

Az eszmefuttatás szerint a gróf a kaszinóra (és a lóversenyre) elsősorban az egyesületek meghonosításának eszközeként tekintett, mert az „egyesség”, az egyesülés a nemzeti felemelkedés záloga. Meggyőződése szerint saját korának legfontosabb teendője az egyesülés eszméjének elterjesztése és alapjainak megteremtése volt. A gróf gondolatmenete szerint a kaszinó másodsorban olyan hely, ahol több és sokféle ember találkozhat, mint korábban, „nagyobb contactusba jön a hon a külfölddel s könnyebben ismerkedik meg hazafi hazafival.”[29](#) Az „egyesítő és elmesurlasztó intézetek”[30](#) vagy másutt a „tanácskozási és fontolgatási egyesületek”[31](#) erénye tehát, hogy nagyobb és kisebb birtokosokat, minden rendet (!) és felekezetet egy időre egyesít így a nemzet nem

csak az országgyűlésben, de például a kaszinóban is megtalálható lesz. Ahol a részesekek egyenlősége a tagdíjuk azonosságából következik, az egyenlőség pedig a társadalomban jellemző privilegizáltsággal szemben a sikeres munka alapja lesz. S így a kaszinó olyan „*bilincstelen fejtegetésekre s fontolgatásokra*”³² lesz alkalmas, ahol a vitákban és „*az okoskodásokban nem annyira rang, cím s több ilyes, hanem inkább értelmi súly győz.*” — vélte Széchenyi.³³ S ebben a légkörben képes lesz a kaszinó harmadik fontos feladatának ellátására, mégpedig arra, hogy meghatározza a későbbiekben követendő utat, a reformok, vagy ahogy Széchenyi nevezi, a „*mechanikai fejlesztések*” sorrendjét. S így a gróf szerint a sokszínű társaságot egyesítő kaszinó alkalmas lesz arra, hogy a sokféle tehetségű és érdekű ember megtalálja a megfelelő megoldást a nemzet égető gondjaira.

Mindezek mellett természetesen a kaszinó, ahogy az Széchenyi korai terveiben is szerepelt, a főváros kellemeinek javítását is célozta. Hiszen a kaszinóval új társasági színhely jött létre, s így a színház, a korzózás és a vizitek mellett a kaszinóban „*minden színű*”³⁴ emberek találkozhatnak, könyveket és újságokat olvashatnak — vélte a Széchenyi. S mindezek a változások Pestet és Budát a hazaiak és külföldiek számára egyaránt kívánatosabb úti céllá tehetik, így biztosítva annak feltételét, hogy a hazafiak és külföldiek gyakoribb érintkezése folytán táguljanak a kereskedelmi lehetőségek és kialakuljon az az egészséges „vetélkedési ösztön”, amely egy ország kulturális fejlődésének alapját képezi Széchenyi szerint. De a „*nevezetesb kelleme*” mellett a kaszinó „*hasznok kiállítása végett*” is alakult. Keretei között sok, kis gazdasági erőt egyesítve nagy változásokat lesz képes végrehajtani, melynek vezetésére a gróf a független magyar birtokosokat tartotta alkalmasnak.

De joggal vetődik fel a kérdés, hogy az ilyen sokszínű társaságot mégis milyen kritériumok mellett kívánta az egyesületbe csábítani Széchenyi. A források alapján úgy tűnik, hogy a Pesti Casino részesevé lehetett mindenki, aki képes volt kifizetni az évi 100 forintos tagdíjat és, akit a választmány arra érdemesnek talált: „*kiki csendesén veti golyóbisát amint akarja.*”³⁵ Ez a két feltétel azonban minden elvi és alapszabályi megfontolásnál hatékonyabban szűrte meg az 1830-óta Nemzeti Casinóként létező egyesület tagságát. Az alapító részvényeseken kívül az újabb tagokat csak a választmány egyhangú jóváhagyása mellett vettek fel, egyetlen ellenszavazat, vagyis fekete golyó sikertelenséget jelentett. Széchenyi szerint ezt sok nemesember nem tudta elfogadni és inkább kimarad a kaszinóból. De arra is volt példa, hogy ő maga ajánlotta a kétséges kimenetel miatt egy-egy jelentkezőnek a visszalépést. Széchenyi óvó-védő tevékenysége igyekezett befolyásolni a kaszinó tagságának alakulását a fenti módszeren kívül a befolyásos emberek megnyerésével is. Reviczky Ádám vagy Metternich beszerzése természetesen elsősorban a kaszinó politikai szalonképességét biztosította, s ugyanezen okból vette rá Kossuthot is a visszalépésre.

Tóth Árpád és Simon Zoltán által végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a kaszinó korai történetében a választmányban és az igazgatóságban is nagyon kényszerűen ügyeltek a mágnások és a polgári személyek közötti arányok kiegyensúlyozottságára.³⁶ Sartory és Kappel nagykereskedők felvétele, sőt vezetőségi részvétele, a kikeresztelkedett zsidók megjelenése az 1840-es években, vagy a polgári keresetűek arányának közel húsz százalékra emelkedése valóban jelentős előrelépésnek tekinthető,³⁷ amely kilépést jelentett a korábbi rendi határok mentén elkülönülő társadalmi rendből. (Ebben az értelemben tehát megfelelt annak a koncepciónak, mely szerint az újkori egyesületek egyik alapvető jellemzője, hogy a korábbi rendi csoportokon belüli egyesülés helyett a rendi határokon kívüli egyesülést is lehetővé tették.) Abban az értelemben is koncentráció valósult meg a kaszinó falain belül, hogy nem csak a rangjuk alapján kiemelkedőket, hanem a gazdasági (kereskedők) és szellemi erejük (tudós társaság

tagjai) alapján kiemelkedőket is egy társaságba olvasztotta. A Nemzeti Casino tagnévsorai ezzel együtt 1828 és 1832 között a főnemesek dominanciáját mutatták (arányuk 55-60% között mozgott), de a főrangúak mellett olyan polgári személyek színesítették a képet, akiknek csatlakozása csakis az arisztokráciával ápolta kapcsolataik miatt volt lehetséges.³⁸ Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy arisztokrácia aránya az alapítás éve és 1848 között folyamatosan csökkent (60,5%-ról 20,9%-ra)³⁹ a polgári foglalkozásúak aránya pedig a negyvenes évek elejéig nőtt. Tóth konklúziója szerint a Nemzeti Casino valódi bázisát a birtokukból élő, a szerző által „köznemesi-úri” csoportnak nevezett réteg jelentette, akiknek aránya 33 százalékról 66 százalékra nőtt a vizsgált időszakban.⁴⁰

Az 1827. augusztus 20-án megnyitott Pesti Casino látogatottsága az első hónapokban alulmúlta Széchenyi várakozásait. Októberben a titkosrendőrség a kaszinó gyér látogatottságáról számolt be és (saját szempontjából) derűlátóan a kaszinó közeli bezárását jósolta.⁴¹ Közben Széchenyi naplójába is rosszkedvű feljegyzések kerültek, úgy érezte nem értik a céljait,⁴² vállalkozása sikertelen. Annál is inkább, mert a Pesti Kereskedői Casino (Mercantill Casino) szervezése valószínűleg párhuzamosan folyt a Pesti Casinóéval (alapításának pontos ideje nem tisztázott), feltehető az is, hogy a kereskedők a Pesti Casinóval szembeni érdektelensége is saját hasonló egyesületük szervezésével volt magyarázható.⁴³ Tóth Ápád kutatásai szerint a két kaszinónak 1840-ben 53 közös, többségében polgári kereskedő tagja volt.⁴⁴ Vagyis ha volt is valamiféle elszigetelődés a kezdetekben a két egyesület között, az idő előrehaladtával ez elmosódott, bár együttműködés sosem jött létre a két kaszinó között, viszonyukat a közös bálterem-használat fémjelezte csupán.⁴⁵

S mindezek mellett a titkosrendőrség 1827. június 21-i jelentése szerint Széchenyi elutasítása okán Keglevich István dolgozott egy másik kaszinó létrehozásán „Erre a kaszinóra is sok már az aláíró s még folyton szaporodnak.”⁴⁶ Sedlnitzky rendőrminiszter néhány nappal később kelt (1827 július 2-án), uralkodónak tett jelentésében ez utóbbi egyesületet nevezte veszélyesebbnek „Széchenyinek versenytársa akadt a durva Keglevichben, aki egy másik durvább egyesületet létesít.”⁴⁷ Nem tisztázható, hogy mikor nyílt meg ez a bizonyos ellenkaszinó. Mert míg Széchenyi naplójában már 1827. szeptember 7-én a Keglevich-féle, a Csárda gúnynévre keresztelt, kaszinó betiltásáról keltett pletykáról írt, addig Steinbach 1827. október 26-án kelt jelentése szerint az ellen-kaszinó csak november 4-én fog megnyílni.⁴⁸

A következő év során nem csak a konkurens egyesületekkel, de az egyesületen belül is konfliktusai akadtak Széchenyinek (többek között az abonensek kérdésében) s a kaszinó látogatottsága még ekkor sem érte el az elvárt szintet. 1828 januárjában egyenesen a vállalkozás kudarcáról beszélt: „Én: „Csodálatos, hogy a Kaszinóba senki sem jár. W.: Hát barátom, én ezt természetesnek tartom! Mi ugratjuk őket és bolonddá tartjuk. – Ezt azonban úgy mondta – mintha a vállalkozás kudarcának én volnék az oka. Szemrehányás mindenkitől – a legjobb barátomtól is!”⁴⁹ Így nem csoda, hogy 1828. októberében téli tervei között a kaszinó lábra állítása is szerepelt. Novemberben Wesselényinek küldött levelében⁵⁰ és a naplóban is a Pesten ülésező deputáció tagjainak elmaradására panaszkodik.⁵¹ De a következő év elején úgy tűnik fordult a kocka, mert Széchenyi a januári és februári ülés kapcsán is pozitívnak látta a bekövetkezett változásokat: „Ülés a Kaszinóban. Micsoda különbség egy esztendő óta! Micsoda tisztességtudás, – egyhelyben-ülés – micsoda rend! – Minden remekül megy.”⁵²

A kaszinómozgalom

A Pesti Casino 1830-ban tagjainak közös megegyezése nyomán Nemzeti Casinóra változtatta a nevét és körülbelül erre az időre datálható a kaszinó példaadó szerepének beérése is, amikor pesti minta nyomán számos vidéki kaszinó látott napvilágot. 1827 és 1848 között, saját kutatásaim szerint, 171 kaszinó alakult az országban.⁵³ A reformkorban a legtöbb kaszinó az ország középső részén elterülő megyékben alakult. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun járt elöl tíz kaszinóval, Bács-Bodrogban nyolc, Tolnában és Külső-Szolnok vármegyében hét-hét kaszinó alakult.) Többségük városi jogállású településeken jött létre. A kaszinók névválasztása már ebben a korai szakaszban is változatosnak volt mondható. A gyakori casino, casino-egylet, casinói-egylet elnevezés, az úri, polgári és nemzeti casino elnevezés mellett találunk példát arra, hogy egy-egy szakma számára alapítottak kaszinókat (Tierg bányatiszti kaszinó, Pohorella Casino-Egylet a Vasgyárban, Pesti Kereskedői Casino), illetve találunk néhány nemzetiségi összetételre vonatkozó kitétel is (román kaszinó 1846-ban Brassóban, német kaszinó 1847-ben Nagyszébenben, ruszin kaszinó 1846-ban Munkácson alakult).

1827 és 1848 között már huszonhárom olyan település volt az ország területén, ahol két kaszinó is alakult, Pozsonyban pedig három. A kétkaszinós településeken a polgári, nemesi elnevezés kettőssége volt jellemző, ami a társadalmi csoportok társaséleten belüli elkülönüléséről tanúskodott. Pozsonyban, ezen felül, még a felekezeti szegregáció is kifejeződött a város harmadik ilyen egyesületének, az izraelita kaszinónak a megalakításával.

1838-ban történt meg először (az 1827-es pesti alapításokat kivéve), hogy, ugyanabban az évben egy azon városban két kaszinót hoztak létre. Székesfehérváron az úri Fejérvári Casino és a polgári Székes-Fejérvári Casino, egyértelműen az elkülönült társaséletet hirdették. A fehérvári magát úrinak nevező kaszinó 1838 áprilisában 240 taggal, az inkább polgárokat magába fogadó kaszinó pedig egy hónappal később, 236 taggal alakult meg. Ez utóbbi kifejezetten szerette volna a polgári jelzőt is az egyesület nevéhez illeszteni, amit a városi tanács nem engedélyezett.⁵⁴ Az első számú kaszinó (ahogyan azt hivatalos iratokban az egyszerűség kedvéért használták) tíz ezüst forintot, a második számú három ezüst forintot kért tagjaitól évenként. Míg az első megyei hatókörű volt, addig a második csak a városon belülről szerezte tagjait. A Fejérvári Casino elsősorban a megyei arisztokráciát, a földbirtokos és hivatali nemességet tömörítette. A polgárok arányát a kaszinón belül Murányi Lajos 15 százalékra becsüli. A Székes-Fejérvári Casino tagságában a polgári foglalkozásúak (kereskedők, iparosok, városi tisztségviselők) alkották a többséget; a 236 alapítóból 150 fő volt ide sorolható.⁵⁵

A forradalom és szabadságharc leverése után következő időszak nem kedvezett az egyesületeknek Magyarországon, de korántsem tette lehetetlenné működésüket. Az összefoglalóan neoabszolutista korszaknak nevezett időszakban nem csak politikai tekintetben, hanem az egyesületek vonatkozásában is több különböző időszakot különíthetünk el. A forradalom és szabadságharc eseményei alatt az egyesületek nagy része szüneteltette működését, majd a helyzet konszolidálódásával párhuzamosan próbáltak visszatérni a korábbi egyesületi élethez. A „túlélésre” különböző példák vonulathatók fel, hiszen Szegeden a Belvárosi Kaszinó például 1851 és 1858 között szüneteltette működését, ugyanakkor a debreceni kaszinónak csak új alapszabályt kellett alkotnia ahhoz, hogy tovább működhessen.

A szabadságharc leverése utáni korszak egyesületi lehetőségeire vonatkozóan nagyon fontos megismerni Deák Ágnes kutatásait. Deák a Schmerling-provizórium idejének egyesületi szabályozásával kapcsolatos tanulmánya az egyesületi jog eddig felfedezetlen területét tárja fel az olvasó számára.⁵⁶ Deák Ágnes konklúziója szerint az 1861.

novemberében kezdődő provizórium ideje alatt az 1857-58-ban megindult egyesületi aktivitás annak ellenére erősödött, hogy az ellenőrzés szorosabbá vált.⁵⁷ A fenti állítást kutatásaim igazolják, hiszen adataim szerint az októberi diploma kiadása után erőteljes növekedés volt regisztrálható. Egy év múlva ugyan a provizórium időszaka újabb szigorú ellenőrzést hozott az egyesületekre, elsősorban Pálffy Mór helytartónak köszönhetően, de az egyesületi aktivitás továbbra is intenzív maradt, melyet egy 1864 nyarán kelt helytartótanácsi felterjesztés is igazolja. Az irat szerint „a legújabb időben az egyletek feltűnő szaporodásában az egyleti mozgalomnak majdnem túláradaása tapasztalható.”⁵⁸

Ebben a korszakban is hasonló a kaszinóalapítások területi megoszlása, mint 1848 előtt (Bács-Bodrog, Tolna és Torontál vármegyében hét-hét kaszinó alakult) A városi jogállású települések alapítási kedve az előző korszakhoz hasonlóan uralkodó, de már elmozdult a legmagasabb rangú városoktól az alacsonyabb rangúak felé, elsősorban mezővárosokban alapítottak ekkor kaszinókat. Ebben az időszakban alakult az első katonatiszti kaszinó, Aradon 1859-ben mely a második ilyen egyesület volt a városban (1841-ben alapított casino egyesület mellett), és ekkor alapítottak először kaszinót az iparosok számára is, mégpedig Szabadkán 1860-ban.

A dualizmus éveiben alapított kaszinók a fénykor kaszinói voltak, számuk éppen ezért óriási, 47 év alatt 736 ilyen egyesület alakult az országban. A teljes időszakra nézve a kaszinóalapításokkal kapcsolatban két fő tendenciáról lehet beszélni, egyrészt a látványos specializációról, másrészt a kaszinók egyre kisebb településeken való megjelenéséről. Az egyes időszakok trendjeit áttekintve jól nyomon követhető, hogy hogyan lett egyre színesebb a kaszinóállomány. A kezdeti nemzeti és polgári kaszinók mellett tömegesen jelentek meg az egyes foglalkozási csoportokat elkülönítő kaszinók, mint a kereskedelmi, kereskedői-iparos kaszinók, a gazdasági, mezőgazdasági, sőt földműves kaszinók. Az iparban foglalkoztatottak között ugyanígy terjedt a kaszinók divatja, hiszen az egyes gyárak tisztviselőinek alapított kaszinók mellett a munkáskaszinók is megjelentek a század hatvanas éveire. Az 1870-es évekre a specializáció odáig haladt, hogy vallási és politikai nézetek mentén is alapítottak kaszinókat.

A fentiekben említett differenciálódást jól mutatja, hogy a korszak végére még női kaszinó is alakulhatott. Az 1906-ban Zomborban alapított Nőkaszinó a reformkorban és a dualizmus idején alakult kaszinó és polgári kaszinó mellett harmadik volt a városban. Ehhez hasonlóan nők számára alakított kaszinóról csak Rákoscabán tudunk, ami 1922-ben jött létre. (Mindezek előtt, 1898-ban az Országos Kaszinó is kezdeményezte a Hölgycaszinó létrehozását palotájának sárga termében.) Az egy településen belüli különböző kaszinók megalakulásának időrendje s egyáltalán a kaszinók számának és változatosságának vizsgálata sokat elárulhat a település társadalmán belül elkülönülő csoportokról. Általánosságban igaz, hogy a lakosság szám és az adott településen alakult kaszinók száma között van összefüggés. Minél nagyobb egy város annál valószínűbb, hogy egynél több kaszinót alapítottak benne. A dualizmus teljes időszakát tekintve hatvanegy településen alakult két kaszinó. A kétkaszinós települések többségében a kaszinó és a polgári kaszinó különállás volt jellemző. E mellett szintén jellemző kettősségnek nevezhetjük, ha az úgynevezett sima kaszinó egyesület mellé egy speciális kaszinó alakult. Általában kereskedelmi illetve gazdasági kaszinót, vagy gyári illetve bányatiszti kaszinót esetleg katonai kaszinót hoztak létre ebben az esetben. Általában a minden jelző nélküli kaszinót alapították meg elsőként és ezt követte a polgári vagy egyéb specializált alakulat.

Néhány település azonban az átlagostól eltérő mintázatot mutatott, Temesváron például a korszakban alapított hat kaszinó közül először 1867-ben egy városrészi, majd egy

katonai, a hetvenes években pedig két katolikus kaszinó alakult és csak ezek után tudunk egy minden jelzőt nélkülöző és egy polgári kaszinó megalakulásáról. Egyfajta fordított trendet mutatott tehát a város, ahol a specializált kaszinóktól haladtak az egyszerűbbek, a társadalmat inkább egyesítő mintsem differenciáló kaszinók felé.

Pesten illetve Budapesten (és a későbbiekben hozzá csatolt részeken) ebben a korszakban a városrészi kaszinók alakulása volt napirenden. 1870-ben a XIV. ker. Rákosfalvai Kaszinót, 1874-ben a Tisztviselőtelepi Kaszinót és a Terézvárosi Casinót, 1875-ben az Újpesti Kaszinót alapították meg. A Pest-Kőbányai Kaszinó 1879-ben, a Budapesti Lipótvárosi Casino 1883-ban, a VII. Kerületi Polgári Kaszinó 1889-ben alakult meg. Ugyanekkor egy újabb országos hatókörű kaszinót is alapítottak a fővárosban, az Országos Kaszinó 1883-ban jött létre. Később a foglalkozási csoportok szerinti kaszinóalapítás egyéb érdekes példái érhetők tetten Budapesten, az Orvosi Kaszinó 1897-ben, Posta távíró- és távbeszélő tisztviselők országos kaszinója 1905-ben, a Posta járműtelep kaszinója 1910-ben alakult meg.

Ahogy a bevezetőben említettem az 1914 és 1945 közötti korszakra vonatkozó, 1932-es statisztikai felvétel eredeti adatai elvesztek, azok részletes közlésére pedig csak Budapest esetében került sor. A hiányosságok miatt a két világháború közötti korszak alapításai tehát csak részben voltak feltárhatóak ezért a kép teljessé tételéhez kutatásomban a korszakban működő kaszinókat is vizsgáltam. (Az elemzés folyamán megfogalmazott állítások a Trianoni ország területére értendők, de a bécsi döntésekkel visszacsatolt területekről, a vonatkozó időben, elszórtan szintén bekerültek adatok.) Adataim szerint 1914 után mindössze negyven kaszinó alakult az országban és 323 olyan kaszinóról tudunk, melyek biztosan működtek.

A fővárosban a háború után a kerületi polgári kaszinók mellett városrészi kaszinók alakultak. 1924-ben a Ferencvárosi Kaszinó, 1930-ban a Józsefvárosi Kaszinó és a Szent Imrevárosi Kaszinó jött létre. Ugyanebben az évben alakították meg a VIII. kerületben működő Gyógyszerész Kaszinót.

Az ország teljes területére tekintve igaz, hogy ebben az időszakban a dualizmus első évtizedéhez hasonlóan, viszonylag sok tiszti kaszinó jött létre. Cegléden 1923-ban, Szegeden, Salgótarjánban és Pécsen 1924-ben alakultak tiszti kaszinók. Újdonság azonban, hogy az új alakulatok között két altiszti kaszinót is találunk. De az utókor szemszögéből tekintve a korszak emblematisz kaszinói az úri kaszinók voltak. A kijelentés azonban nem az úri kaszinók számszerűsége, hanem sokkal inkább az úri kaszinó, mint fogalom meghatározó volta miatt érvényes. Ma is szokás a kaszinókról folyó diskurzusban, egyenlőség jelet tenni az úri kaszinók és a kaszinók közé. Nézetem szerint a fogalomhasználatban észrevehető változás talán annak az egész társadalomban jellemző átalakulásnak a következményeként értékelhető, aminek hatására az addigi dzsenti elnevezést az úri középosztály váltotta fel. Így az eddig a középbirtokos nemességhez, vagy a dzsentihez kapcsolt kaszinók most úri kaszinóként definiálódtak.

Adatgyűjtésem szerint a 323 két világháború között működő kaszinó harmada 1867 előtt alakult, többségüket a kiegyezés és az első világháború közötti konjunktúra idején alapították, csupán a kilenc százalékuk volt háború utáni alakulat. Ezzel szemben az 1932-ben létező egyesületek 57 százaléka volt 1920 utáni alakulat,⁵⁹ vagyis kijelenthetjük, hogy a kaszinók túlélőképessége nagyobb volt, mint az egyesületeké általában. (A kaszinók átlagéletkora a korszakban 56 év körül volt.) Ahogyan ez az egyes korszakok elemzéséből sejthető, minél idősebb volt egy kaszinó, annál kevésbé mutatott speciális vonásokat. Az egyszerű, nem speciális kaszinók túlélési esélye nagyobb volt, mint az egyes korszakokra jellemző „divatos” kaszinóké, ezek többsége nem élte túl a háborút, a kor által meghatározott alakulat, „akció-kaszinó” volt.

Az adatok szerint 1918 és 1945 között a fővároson kívül, a legélénkebb kaszinói élet Salgótarjában (5 kaszinó), Pécsen, Szegeden (4-4 kaszinó), Baján, Debrecenben, Miskolcon és Nagykőrösön (3-3 kaszinó) zajlott. Salgótarján „kaszinósűrűségét” nem az egyébként is élénk egyesületi élet, hanem a településre költöző ipari üzemek határozták meg. A városban működő öt kaszinó közül a legfiatalabb a tiszti kaszinó volt, mely feltételezhetően 1924-ben alakult meg. A Salgótarjáni Kaszinó Egyletet 1876-ban alapították, a további három kaszinó a 19. század utolsó harmadától a városba költöző ipari üzemekhez kapcsolódott: a Salgótarjáni Gyáritiszti Casino 1888-óta, az Inászóti Tiszti Kaszinó 1903-óta, Bp-Salgótarjáni Gépgyár Vasöntő Rt. Tisztviselő Kaszinója 1906-óta állt fent.

Pécsen két nagy múltú kaszinó mellett két egészen friss alakulat működött a vizsgált korszakban. A Pécsi Nemzeti Casino 1833-ban, a polgári 1836-ban alakult meg, a harmadik kaszinó itt is a katonasághoz kötődött, a tiszti kaszinó 1924-ben alakult, a mellette létező altiszti kaszinó alapítási évét nem tudjuk, de azt igen, hogy még 1944-ben is működött. Az élénk kaszinói élet itt az egyébként is aktív egyesületi élet része lehetett. 1932-ben ugyanis a törvényhatósági jogú városok közül Pécsen esett a harmadik legtöbb egyesület ezer lakosra (3,1 egyesület/ezer lakos), az egyesületek abszolút számát tekintve pedig a város a harmadik volt a rangsorban.⁶⁰ Szeged ebben a rangsorban az első helyet foglalta el 325 egyesülettel (2,4 egyesület/ezer lakos), ahol a reformkori alapítású belvárosi kaszinó mellett tiszti és altiszti kaszinók és egy városrészi polgári kaszinó működött még.

A háromkaszinós települések közül a minden korszakban nagy változatossággal jellemezhető Baján szintén volt egy reformkori gyökerekkel rendelkező kaszinó, valamint az 1857 alakult kereskedelmi kaszinó s végül a város legfiatalabb kaszinója az 1904-ben alakult Tóth Kálmán Polgári Kaszinó működött még. Az ország második legszamosabb egyesületét magának tudó Debrecenben⁶¹ a város kaszinója mellett szintén a tiszti illetve az altiszti kaszinók működtek még. Miskolcon a polgári és nemzeti kaszinó mellett tiszti kaszinó, Nagykőrösön városi és a polgári kaszinó mellett kereskedelmi kaszinó fogadta tagjait a két világháború között.

További és egyben befejező kérdése volt a kutatás e szakaszának, hogy meddig maradhattak fent ezek az egyesületek. A kaszinók megszűnésének és feloszlásának legalább két okát lehetett a dokumentumokból kiszűrni. Egyrészt minden korszakban voltak kaszinók, amelyek az érdeklődés hiányára hivatkozva kérték az egyesület feloszlásának jóváhagyását, vagy csak minden egyéb intézkedés nélkül megszűntek működni. Más esetekben az egyes kaszinók ellen a helyi előljáró vagy a rendőrség indíthatott eljárást. Ennek során feltárták a működéssel kapcsolatos visszasságokat is például, hogy nem tartanak választmányi gyűlést, hogy nincs leltára a kaszinónak, vagy csak kártyázásból áll az egyesület belélete és politikai napilapokat járatnak. Mindezek mellett, a zsidótörvények életbe lépését követően, fény derülhetett a tagsággal szembeni kifogásokra is, konkrétan arra, hogy az adott kaszinónak zsidó tagjai is vannak. A Nagykőrösi Polgári Kaszinóval szemben 1943 tavaszán indított eljárás során például a mindenre kiterjedő vizsgálat után az alispán indítványozta a belügyminiszternél az egyesület feloszlását. A csatolt levélben hangsúlyos, bár nem kizárólagos, érvként szerepelt, hogy a kaszinó tagságának 92 százaléka, a tisztikarnak pedig 81 százaléka “zsidófajú egyén.”⁶²

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a harmincas évek végétől fokozatosan szűkülő lehetőségek az egyesületek számára és így a kaszinók számára is egyre nehezebbé tették a fennmaradást. Nem csak a szabályozás szigorodása és a felügyelet szorosabbá válása, de a tagok anyagi ereje is folyamatosan erodálta a közösségi együttlét e fajtáját. Működtek ugyan még kaszinók, de a bennük folyó élet már meg sem közelítette a

dualizmus idejének pezsgését. A korabeli kaszinómonográfiákban a kaszinói élet leegyszerűsödéséről és a működési nehézségek megszorodásáról írtak a szerzők. Ennek ellenére sok kaszinó 1939 után is, a háborús állapotok alatt is, tovább működött. Az egyesületi élet hivatalos megszüntetésére 1944 márciusában került sor, amikor Vajna Gábor a Szállasi-kormány belügyminisztere, minden törvényhatóság tisztviselőjéhez eljuttatott levele értelmében az egyesületek tevékenységét beszüntette: „Megállapításom és köztudomásom szerint is, a kulturális egyesületek nagy részének működése sem a mai kor követelményeinek, sem és főképpen a hungarista követelményeknek nem felelnek meg és ezért a Magyarországon működő, illetőleg létező összes kulturális egyesület működését az egyesületek feletti felügyeleti jogom alapján további rendelkezésemig beszüntetem.”⁶³

A kaszinótagok vagy vezetők 1945 utáni beszámolóiban⁶⁴ általában azt mesélték, hogy az adott kaszinó számára a nyilas hatalomátvétel után lehetetlenné vált véglegesen az egyesület működése. Becsléseim szerint a többség számára ez az egyesületi élet végleges megszűnését is jelentette, sok esetben egy év múlva már nem volt kikkel és nem volt hol összejönniük. Az iratokból kiolvasható általános trend szerint a szovjetek bevonulásával és az új politikai rend kialakulásával egy időben a kaszinók helyiségeinek a nagy részét elfoglalta valamelyik éppen újrainduló párt.

1945 augusztusában kelt az a levél, mely érzékeltetheti számunkra a kaszinók és talán az egyesületek körül kialakult helyzetet. Hegyesi János parasztpárti képviselő Erdei Ferencnek írt levelében ugyanis arra hívta fel a belügyminiszter figyelmét, hogy az egyesületek működésének újra engedélyezésével zavar keletkezett sok egyesület háza táján. A zavar oka pedig, hogy az időközben párhelyiségekké lett egyesületi helyiségeknek hirtelen két jogos használója lett. A konfliktus okán a levélíró a kaszinókkal kapcsolatos általános véleményének is hangot adott: „De eltekintve a saját pártérdektől semmiképpen nem tudom elképzelni úgy a demokráciát, hogy a falu parasztsága szemében eddig is szálkát jelentő úri kaszinók — még netán valami új cégér alatt is — tovább működhessenek.”⁶⁵ Természetesen nem csak a parasztpártnak volt érdeke, hogy a kaszinókban még megtalálható vagyontárgyakat és főleg az kaszinók ingatlanait közkézre bocsássák. Az összes 1945-ben újrainduló párt mellett a szintén újraelakuló vagy éppen most született civil szervezetek is ringbe szálltak egy-egy kaszinó vagyonaért. A Szociáldemokrata Párt, a Magyar Dolgozók Pártja, a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt nevét sokszor olvashatjuk az adományozottak között, de voltak esetek, amikor Országos Zsidó Helyreállítási Alap, a Szakszervezeti Tanács, vagy a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége kapta meg a szóban forgó kaszinó vagyontárgyait esetleg ingatlanát. Sokszor vastag iratcsomó jelzi, hogy a helyben működő pártok milyen nagy küzdelmet folytattak egy-egy kaszinó általában erősen megviselt, kopottas ingóságaiért vagy éppen épületéért. Bonyhádon például a szociáldemokraták helyi szervezete a kisgazdákkal volt kénytelen megosztani az ingóságokon. A Bonyhádi Kaszinó biliárd felszerelését a szocdemek, a berendezési tárgyakat és a tizenegy kártyacsomagot pedig a kisgazdák kapták.⁶⁶

Az általános helyzet konszolidálódásával az egyesületekre vonatkozóan is született néhány rendelet, mely ezen a téren is próbált rendet teremteni. Elsőként az 529/1945-ös számú miniszterelnöki rendelet értelmében a fasiszta és katonai jellegű egyesületek feloszlását rendelték el. Erre hivatkozva több kaszinó feloszlását is elrendelték 1945 és 1946 folyamán. 1945-ben még két az egyesületek életét konkrétan szabályozó rendelet látott napvilágot. Az egyesületi élet újbóli megkezdését engedélyezte a 130.632/1945. számú belügyminiszteri rendelet, a 20.165/1945 számú b. m. rendelet pedig az egyesületek felülvizsgálatát írta elő. E szerint az egyesületeknek jelentést kellett írniuk az 1939 óta kifejtett tevékenységükről, amit a törvényhatóság fejének és az

illetékes Nemzeti Bizottságnak kellett benyújtaniuk. Ezeknek véleményezési joga volt, de az egyesületek további működésével kapcsolatosan a végső szót a belügyminiszter mondta ki. A jelentési kötelezettséget elmulasztók pénzbírsággal illetve az egyesület feloszlásával voltak büntethetők.

Az 1945 utáni, levéltári iratanyag tanúsága szerint az egyes kaszinók felülvizsgálatát a belügyminisztérium egyesületi főosztálya az államvédelemmel karöltve végezte. A hivatali út a belügyminisztériumtól az államvédelemig majd vissza vezetett. A belügyminiszter utasítására elrendelt nyomozás során felmérték, hogy milyen ingóságai, ingatlanai vannak a kaszinónak, kik vezették azt, mi volt jellemző a tevékenységükre. Majd kikérték az illetékes Nemzeti Bizottságon kívül a helyben működő pártok véleményét is. Ezek az esetek többségében az adott kaszinó bezáratását javasolták. Kiskőrösön a Petőfi Kaszinó esetében például ilyen indoklással: „Ma, amikor demokratikus pártok működnek és fejtenek ki áldásos tevékenységet az országépítés szempontjából nincs arra szükség, hogy Kaszinók folytathassák működésüket és ha azok az egyének, akik a kaszinóba tömörültek eddig az ország újjáépítésében részt kívánnak venni, akkor csatlakozzanak, illetve lépjenek be valamelyik demokratikus pártba.”⁶⁷ Akadt azonban néhány olyan eset is, amikor a nemzeti bizottság pozitívan nyilatkozott az adott kaszinóról, ám ennek ellenére általában feloszlató határozatot hozott az illetékes főosztály. Megesett az is, hogy az ügy előadója úgy nyilatkozott, hogy semmilyen törvényes kifogás sem hozható fel az adott kaszinóval szemben, felettese mégis a feloszlató határozat megszerkesztésére utasította (például az Országos Kaszinó esetében). A feloszlató határozatok túlnyomó többségében egy sablon-indoklást olvashatunk, mely szerint a belügyminiszter megállapítása szerint az úri kaszinók propagandát fejtenek ki az „Egyesült Nemzetek” ellen, ezért azokat fel kell oszlatni. Ebben a kontextusban természetesen minden kaszinó úri kaszinónak minősült, nevezzék azt, bárhogyan is. Az Egyesült Nemzetek elleni izgatás vádjára pedig azért volt szükség, hogy az adott kaszinót a fegyverszüneti egyezményre (annak is a 15. paragrafusára) hivatkozva lehessen feloszlítani.

A fentiek ellenére sem állíthatjuk, hogy a kaszinók története 1945-ben befejeződött. Egyrészt, ahogy az fentebb is említettem, az iratok szerint maradt néhány működő kaszinó az ezt követő néhány évben is. Másrészt, ami még meglepőbb, hogy tudunk említeni két 1945 után alakult kaszinót is.

A Kunhegyesi Paraszt Kaszinó például 1946-ban alakult meg a volt polgári kaszinó helyiségeiben. Az alapszabályai a korábbi idők sablonjai szerint készültek, egyetlen kivétel, hogy itt már nem csak a hazafias, hanem a demokratikus szellem ápolását is feladatuknak tartották. A belügyminisztérium az 1922-es rendeletre hivatkozva fogadta el az új egyesület alapszabályát. Az indoklás szerint a kaszinó azért alakulhatott meg, mert az demokratikus szempontok alapján áll és, főként azért, mert a Nemzeti Parasztpárt érdekkörébe tartozott. Az államvédelem kaszinóval szembeni véleménye 1948-ra, sok más általános körülménnyel együtt megváltozott. Feloszlátását azért tartották indokoltnak, mert kulák és reakciós tagjai nem csak „tivornyáznak”, de az Amerika Hangját is hallgatták.

A Pécsen alapított Budai Munkás Kaszinó 1949. február 12-én tartotta alakuló gyűlését, melyen a Sophiane Gépgyár, a Hamerli Kesztyűgyár, a Fém és Lakatosárugyár, az Állami Dohánygyár és az MDP Budai pártszervezetének kiküldött tagjai vettek részt. A jegyzőkönyv szövege szerint az egyesület létrejötte többek között azért is volt fontos, mert a kaszinóban „lehetőség nyílik a szórakozáson kívül a kulturális és politikai fejlődés fokozására is.”⁶⁸ A kaszinót ugyan az MDP Budai alapszervezetének helyiségeiben és annak kezdeményezésére alakították, de céljai megegyeztek a békeidőkben olvasottakkal: „a pécsi s baranyai dolgozók részére társadalmi központot

nyújtani és a munkás kultúrát emelni.”⁶⁹ 1949. novemberében azonban, egy kiadós államvédelmi nyomozást követően, megtagadták az egyesület alapszabályainak láttamozását, az ennek hatására tartott feloszlató közgyűlés jegyzőkönyve szerint a kaszinó csak a pártnak juttatott ingatlanon levő adósságok miatt alakult meg, így próbáltak ugyanis a tagoktól pénzt kérni. Az „ál-kaszinó” 1950. február 25-én mondta ki megszűnését.

Tehát annyit biztonsággal kijelenthetek, hogy az előzetes koncepciókkal ellentétben a kaszinó-eszme, a kaszinó-jelenség nem találkozott az 1945 utáni új politikai berendezkedés alapvető ellenszenvével. Kétségtelenül gyanúsán kezelték ezt az egyesülettípust, alapvetően a demokratikus elvekkel ellentétesnek érezték azok létét. De az is látható az iratok kapcsán, hogy voltak próbálkozások e civil szerveződés domesztikálására. A politikai mozgástér szűkülésével párhuzamosan azonban egyre nagyobb lendülettel vették célba ezt az egyesülettípust és oszlatták fel a még meglevő egyedeiket is.

Az 1827 és 1945 közötti több, mint száz esztendő vizsgálatát követően kijelenthetem, hogy a kaszinók szinte összemérhetetlenül változatos egyesületek voltak. Az alakulások korszakonkénti vizsgálata felfedte az alapítási arányok mögött megbújó minőségi különbségeket. A reformkor kaszinóinál még csak elszórtan, majd az idő előre haladtával egyre növekvő mértékben vált jellemzővé a specializált kaszinók alapítása. A kaszinók számának növekedésével egyre változatosabb nevű és profilú kaszinók jöttek létre, ezzel párhuzamosan pedig egyre kisebb településeken alakultak ilyen egyesületek. Mindez azt is jelentette, hogy egyre szélesebb társadalmi rétegek tömörülhettek kaszinókba. Olyannyira, hogy a reformkorban még elképzelhetetlen nőkaszinó, munkás vagy altisztai kaszinó is létrejöhetett. A megszületésekor magas presztízűek társasköröként definiált kaszinók lassan kiléptek az exkluzivitásból és minden társadalmi csoport számára elérhetővé váltak. Véleményem szerint éppen emiatt lehetetlen egy általános definícióval leírni a kaszinókat. A definíció, mely a magas presztízűek társasköröként határozza meg a kaszinókat csak a vizsgált időszak elején tartható, mert az 1870-es évektől fogva egyre gyorsabban terjedt a kaszinók divatja az alacsonyabb presztízű csoportok felé, és a 19. század végére talán el is vesztette minden más társaskörtől elkülönítő jellemzőit.

Reményeim szerint a fentiek is megvilágítják az olvasó számára, hogy mennyire nem egyszerűsíthető le a kaszinó a kaszinózás fogalma a mágnások időtöltésére. Sajnos a forráshiány okán nagy mintán nem lehet bizonyítani ennek az állításnak a valóságtartalmát így kutatásom során csak a két világháború közötti fővárosi kaszinók részletesebb vizsgálatára vállalkozhattam. Ennek eredményképpen az előzőekben is feltételezett sokféleséget nem csak társadalmi értelemben vélhetem bizonyítottnak, hanem a kaszinók belső életének vonatkozásában is. Általánosan igaz volt, hogy az egyesületekbe (és itt nem csak a kaszinókról van szó) betérő tagok újságot olvashattak, kártyázhattak, biliárdozhattak, különböző előadásokat hallgathattak, műkedvelő színházi estéken vehettek részt, családi estélyeken és bálokon mulathattak. Az egyes egyesülettípusok szolgáltatásainak köre lehetett ennél szűkebb vagy szélesebb körű is, hogy milyen eltérések voltak a magukat kaszinónak nevező egyesületeken belül ezt csak az egyes kaszinók mikroszintű vizsgálata fedhette fel. E szerint a szokásos szórakozási lehetőségek tekintetében viszonylag azonos volt a választék, a kivitelezés színvonalát és az esemény presztízst tekintve természetesen nagy különbségek lehettek közöttük. De a valódi eltéréseket nem ebben a vonatkozásban, hanem sokkal inkább a társas szórakozási lehetőségeken kívüli „szolgáltatásokban” figyelhettük meg. Az egyes kaszinókban létező egyesületi orvos vagy jogtanácsos mellett a palettán az

érdekvédelmen, a szakmai vitafórumon, az ismeretterjesztésen és az anyagi értelemben vett olcsó szórakoztatáson keresztül az önszerveződésig terjedtek a lehetőségek. Remélem, hogy cikkem elolvasása a leegyszerűsítő definíció (kaszinó egyenlő kártyabarlang dzensztrik és arisztokraták vagy urak mulatóhelye) helyett színesebb kép tárul az olvasó és rajtuk keresztül a diákság elé is.

1. Száray Miklós: Történelem III. Középiskolák 11. évfolyam. 118.[↵](#)
2. Száray Miklós: Történelem III. Középiskolák 11. évfolyam. 123.[↵](#)
3. Forgács Attila - Györfi-Tóth Péter - Mező Ferenc - Nagy Imre - Veliky János: Társadalmi és állampolgári ismeretek középiskolásoknak. Nemzeti Tankönyvkiadó 68.[↵](#)
4. R.J. Morris : Clubs, societies and associations. In. : The Cambridge Social History of Britain 1750-1950. (ed. : F. M. L. Thompson) Cambridge, 1993. Volume 3. 412-413.[↵](#)
5. Pajkossy Gábor: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban, Budapest, 1991. 18.[↵](#)
6. Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. Budapest, 2005. 44.[↵](#)
7. Hunfalvy János: Magyarország különböző egyletei. Statisztikai Közlemények IV. 1. füzet. Pest, 1862. 246–269.[↵](#)
8. Hunfalvy 1862: 246.[↵](#)
9. A részletes táblázatok az egyletek nevét, alapítási évét, célját, tagjainak számát és minőségét, tagdíjuk mértékét, kiadásait és bevételeiket valamint vagyonukat is közlik. Ld.: Dr VARGA GYULA (szerk.): Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statisztikai Közlemények. XLII. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1880.[↵](#)
10. Reisz László ezzel szemben az összeírást feldolgozó tanulmányában 232 kaszinót különböztet meg 24 534 taggal. Reisz László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon in.: Statisztikai Szemle 1988.10. 930-946.[↵](#)
11. A felvétel dokumentumai feltehetően elvesztek, sem az Országos Levéltárban sem a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárában nem található meg.[↵](#)
12. Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74/3. szerk.: Illyefalvi Lajos[↵](#)
13. Az összeírás általános ismertetése olvasható az alábbi helyeken: Dobrovits Sándor: Magyarország egyesületi statisztikája 1935/1. 23-37.[↵](#)
14. Széchenyi István: Napló (szerk.: Oltványi Ambrus) Budapest, 1978. 472.[↵](#)
15. Gr. Széchenyi István naplói 1814-1819. (szerk.: Viszota Gyula) (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930.) 259.[↵](#)
16. Miscellanea III. in.: Gróf Széchenyi István naplói (szerk.: Viszota Gyula) 3. kötet (1826-1830) Budapest, 1932. 452.[↵](#)
17. Széchenyi István: Világ (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.) 344.[↵](#)

18. John Paget: Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political and economical (London : Murray, 1850.) 135.[↵](#)
19. Oplátka András: Széchenyi István (Budapest, Osiris, 2005.) 170.[↵](#)
20. Casinók eredete. in.: Hasznos Mulatságok 1829. második fél esztendő 291.[↵](#)
21. Casinók eredete. in.: Hasznos Mulatságok 1829. második fél esztendő 292.[↵](#)
22. Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. Budapest, L'Harmattan, 2005. 143.[↵](#)
23. Dávid Gyula: Kulturális és szakmai intézmények, egyesületek. In.: Magyarok a világban: Kárpát-medence. Budapest, 2000. 356.[↵](#)
24. Pajkossy Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon in.: História 1993/2. 7. és uő.: Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt in.: Korunk 1993/4. 103-109.[↵](#)
25. Tóth 2005:143.[↵](#)
26. A pozsonyi Séta téren levő Erdődy házat bérelték ki közösen.[↵](#)
27. Vízota Gyula hivatkozik rájuk Széchenyi naplójának 1826 és 1830 közötti éveit bemutató kötet bevezetőjében, de szövegszerűen csak egyet idéz, egyébként csak általánosságban beszél róluk. Széchenyi 1932:XLIII.[↵](#)
28. Széchenyi István: Világ. Budapest, 1984. 335-471.[↵](#)
29. Széchenyi István: Világ. Budapest, 1984. 334.[↵](#)
30. Széchenyi 1984:335.[↵](#)
31. Széchenyi 1984:358.[↵](#)
32. Széchenyi 1984:359.[↵](#)
33. Széchenyi 1984:359.[↵](#)
34. Széchenyi 1984:345.[↵](#)
35. A Pesti Casino tagjainak abc. Szerint való feljegyzése és annak alapjai. Pest, 1828. 38.[↵](#)
36. Tóth 2005:150-152. Simon Zoltán : A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó. in. : Sic Itur as Astra 2000. 3. 34.[↵](#)
37. Tóth 2005:151.[↵](#)
38. Simon 2000:36.[↵](#)
39. Tóth 2005:149.[↵](#)
40. Tóth 2005:149.[↵](#)
41. a jelentést közli:Gróf Széchenyi István naplói (szerk.: Vízota Gyula) 3. kötet (1826-1830) Budapest, 1932. 769.[↵](#)
42. „On ne comprend pas ce que c'est.” (Nem értik meg, mi az.) Széchenyi 1978:528. és Gróf Széchenyi István naplói 1932. 188.[↵](#)
43. Tóth 2005:159.[↵](#)
44. Tóth 2005:159.[↵](#)
45. A két kaszinó viszonyáról: Tóth 2005:159[↵](#)
46. a jelentést közli: Vízota 1932:768.[↵](#)
47. Vízota 1932:766.[↵](#)
48. A jelentést közli: Vízota 1932:769-770.[↵](#)
49. Széchenyi 1978:534.[↵](#)
50. „A Casinóba soha nem jár egy követ is. Miért? Azt még ki nem tanulhattam. Engem ki-ki kerül. Úgy látszik, hogy az orvoszer, melyet nyujtok, igen is keserű.” Széchenyi István levelei. (Összegyűjtötte és előszóval ellátta: Majláth Béla) 1889-1996:109.[↵](#)
51. Széchenyi 1978:580.[↵](#)
52. Széchenyi 1978:586.[↵](#)

53. Pajkossy Gábor főként statisztikákon alapuló becslése szerint Magyarországon a reformkorban több mint 180, Erdélyben 30 kaszinó jött létre. Pajkossy 1993:106.[↵](#)
54. Murányi Lajos: A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838-1849). Fejér Megyei Levéltár közleményei 16. Székesfehérvár. 1993. 26.[↵](#)
55. Murányi 1993: 30.[↵](#)
56. Deák Ágnes : Az egyesületek és a Schmerling-provizórium kormányzata. In. : Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Szeged, 2009.[↵](#)
57. Deák 2009:24.[↵](#)
58. A helytartótanács felterjesztése az uralkodóhoz „A Magyarországon fennálló egyesületek tevékenysége és a közönségei (sic!) hatása ügyében.” 1864. július 16. Közli: Sashegyi Oszkár (szerk.): Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849-1867. Iratok. Budapest, 1959. 380.[↵](#)
59. Dobrovits 1935:31.[↵](#)
60. Dobrovits Sándor: Kecskemét egyesületei. Magyar Statisztikai Szemle 1935/5. 435.[↵](#)
61. Debrecenben 1932-ben 245 egyesület működött, 2,1 egyesület esett ezer lakosra. Dobrovits Sándor: Kecskemét egyesületei. Magyar Statisztikai Szemle 1935/5. 435.[↵](#)
62. A Nagykőrösi polgári Kaszinó iratai. MOL K150-1943-VII-5-1979022-6193 Ma_Nyu[↵](#)
63. Somlai 1983: 74.[↵](#)
64. MOL XIX-B-1-h BM egyesületi főosztály I. és II sorozat.[↵](#)
65. Nemzeti Parasztpárt kérelme az Úri Kaszinó egyesületek működése és helyiségeinek használata tárgyában. MOL XIX-B-1-h BM. Egyesületi főosztály 1. sorozat 250386 2. doboz[↵](#)
66. Kaszinók, egyesületek és a Nyilas Párt feloszlására és vagyonának átadására vonatkozó iratok. 1946-1947. PIL I. 283.40/20.[↵](#)
67. A Kiskőrösi Petőfi Kaszinó vagyonának felhasználása. BM. Egyesületi főosztály. 2. sorozat. MOL XIX-B-1-h 481497 70. doboz.[↵](#)
68. Budai Munkás Kaszinó. MOL XIX-B-1-h BM. Egyesületi főosztály. 2. sorozat. 5632/1183. 45/a doboz.[↵](#)
69. Budai Munkás Kaszinó. MOL XIX-B-1-h BM. Egyesületi főosztály. 2. sorozat. 5632/1183. 45/a doboz.[↵](#)